

## Взаємозв'язок розвитку творчості вчителя та учнів при вивченні курсу біології

Яланська С.П.

Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України

Природничонаукова освіта є складовою частиною становлення творчої особистості кожного учасника навчально-виховного процесу. Лише творчий вчитель може забезпечити психолого-педагогічні умови ефективного розвитку творчості школярів, формування природничонаукової картини світу, поглибленого осмислення біологічних понять, розуміння взаємозв'язків живої та неживої природи.

Ключові слова: розвиток творчості, вчитель, учень, курс біології.

Естественнонаучное образование есть составляющей частью формирования творческой личности каждого участника учебно-воспитательного процесса. Только творческий учитель может обеспечить психолого-педагогические условия эффективного развития творчества школьников, формирования естественнонаучной картины мира, углубленного осмысления биологических понятий, понимания взаимосвязей живой и неживой природы.

Ключевые слова: развитие творчества, учитель, ученик, курс биологии.

Natural science education is a part of personality formation of every participant in a scientific and educational process. Only creative teacher can provide psychological and pedagogical conditions for effective development of pupils' creativity, formation of natural and scientific picture of the world, deep comprehension of biological notions and understanding of interconnection between animate and inanimate nature.

Key words: creativity development, a teacher, a pupil, a course of biology.

У сучасних умовах на перший план виходить розвиток особистості, її духовного і наукового потенціалу, чого вимагає перехід до ринкової економіки, створення конкурентоздатності. Зокрема, Національна доктрина розвитку освіти в Україні передбачає підготовку активних людей, здатних розв'язувати різноманітні проблеми, діяти в нестандартних ситуаціях, творчо мислити і самостійно приймати рішення. Наголошується, що головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку та самореалізації кожної особистості [1].

Серед сучасних українських та російських досліджень, що присвячені проблемам розвитку творчості майбутніх учителів, слід відзначити наступні роботи: О.В. Євсеева (Структурні компоненти кваліфікаційної характеристики випускника-біолога педагогічного вузу); М.В. Гриньова (Розвиток наукової творчості майбутніх учителів природничих дисциплін); В.Ф. Моргун (Творчість учителя у багатовимірній концепції особистості); Ю. Музиченко (Розвиток творчих здібностей майбутніх учителів – передумова формування мобільності); Г. Полякова (Педагогічна творчість учителя); Т.В. Нікішина (Індивідуальний імідж сучасного педагога як аспект його творчого самовираження); Б. Тевлін (Активізація і розвиток потенціалу педагогічних працівників); О. Погребняк (Від саморозвитку до творчості); С. Самарян (До питання про професійну компетентність учителя. Творчість можна не тільки розвивати, а й навчатися їй); Л.І. Шкурат (Особливості творчої діяльності вчителя в закладі нового типу); Г. Полякова (Педагогічна творчість учителя); С.О. Сисоева (Педагогічна творчість учителя: визначення, теоретична модель, функції підготовки); О. Золотарьова (Педагогічна творчість. Наукові роздуми); М. Антоненко (Проблема педагогічної творчості вчителя у спадщині В.О. Сухомлинського); Н. Голуб (Ретроспектива і перспектива ідеалу вчителя); Т. Скорик (Розвиток здібностей професійно-творчої комунікації); Г. Длугош-Білоус (Суб'єктивне зумовлення творчої активності педагогів); А.В. Вэскер (Сенситивное воспитание в формировании творческой индивидуальности актера и учителя); И. Усольцев (Как стимулировать творческий труд учителя); М.И. Лукьянова (Конкурс лучших учителей как способ творческой самореализации педагога в профессиональной деятельности); С.В. Кульневич (О научно-педагогической грамотности); Л.Н. Устенко (О формировании творческой личности педагога) та ін.

М.М. Поташник стверджує, що компонентами творчої діяльності вчителя, особливо, якщо він новатор, є постійний пошук оптимального дидактичного, виховного та методичного керівництва та інших педагогічних рішень, при якому наявна дуже велика установка на пошук найбільш ефективних підходів та здійснюється постійний розвиток культури спілкування [2]. Таким чином, готовність майбутнього вчителя до педагогічної творчості характеризують не лише професійні знання і вміння, а й соціальна активність, яку він виявляє у реалізації найбільш ефективних і доцільних форм взаємодії з вихованцями.

Одним із компонентів професійної підготовки майбутнього вчителя до педагогічної творчості, на думку С.О. Сисоевої, є оволодіння майбутніми вчителями вмінням забезпечувати креативну спрямованість кожного навчального предмету та виховного заходу (тобто спрямовувати їх на розвиток творчих можливостей дитини). Тому майбутні вчителі повинні вміти створювати такі програми з предмета та навчально-виховні плани, які будуть сприяти детальному, поглибленому вивченню найбільш важливих проблем, ідей і тем, які інтегрують навчальні знання із структурами мислення; навчитись здійснювати таке творче викладання навчального

предмету, яке забезпечить засвоєння базових знань, умінь та навичок і буде забезпечувати розвиток продуктивного мислення, а також формування навичок його практичного застосування, що буде сприяти переосмисленню одержаних знань та генеруванню нових ідей; оволодіти вмінням забезпечувати таку організацію навчально-виховного процесу, яка буде поєднуватись з можливістю учнів самостійно одержувати нову інформацію, розвитком умінь самостійного набуття знань, що буде сприяти формуванню в них потягу до самоосвіти, саморозвитку, самовиховання та самовдосконалення; вміти заохочувати ініціативу та самостійність в процесі навчання, виховання і розвитку; навчитись створювати атмосферу психологічної свободи та незалежності, але разом з цим щоб зберігались взаєморозуміння, взаємоповага і взаємодопомога (якщо цього потребують обставини); навчитись створювати умови, які є сприятливими для розвитку свідомості й самосвідомості учнів, розуміння ними взаємозв'язків, взаємозалежностей з іншими людьми, природою, культурою тощо; оволодіти вміннями вправління та тренування тих особистісних якостей та задатків, що сприяють подальшому розвитку творчої особистості учнів [3].

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури ми вважаємо, що особистісні якості майбутнього вчителя відіграють провідну роль у реалізації процесу формування готовності студента університету до педагогічної творчості. Саме цей факт, як зазначає значна кількість дослідників, впливає на рівень теоретичної і практичної готовності майбутнього вчителя до педагогічної творчості.

М.В. Гамезо зазначає, що головним показником творчої особистості, її найсуттєвішою ознакою вважається наявність творчих здібностей, які розглядаються як індивідуально-психологічні здібності людини, що відповідають вимогам творчої діяльності і є умовою для її успішного виконання. Дослідник вважає, що творчі здібності не існують як специфічні утворення, а є похідними від психофізичних якостей особистості і пов'язані із спеціальними здібностями щодо певних творчих видів діяльності. Вони виявляються у створенні нових, оригінальних продуктів та пошуку нових засобів діяльності особистості. М.В. Гамезо стверджує, що рівень розвитку творчих здібностей, залежить: від якості наявних знань, умінь та навичок та ступеня їх об'єднання в єдине ціле; від природних задатків людини та якості вроджених нервових механізмів елементарної психічної діяльності; від більшого чи меншого «тренування» самих мозкових структур, які беруть участь в здійсненні пізнавальних та психофізіологічних процесів [3].

Ш.О. Амонашвілі зазначав, що кожна людина - це неповторна індивідуальність, і тому вона характеризується своїм унікальним набором (особистісних) якостей, який і буде визначати рівень її творчих досягнень і можливостей [3]. Тому в процесі формування готовності майбутнього вчителя до педагогічної творчості найбільшу увагу необхідно приділяти яскравим і значущим якостям та індивідуальним особливостям, які мають першочергове значення для розвитку творчої особистості майбутнього вчителя та актуалізації і прояву його потенційних можливостей у навчально-виховному процесі.

Ю.К. Бабанський виділено три рівні прояву педагогічної творчості вчителя: професійна майстерність; новаторський і дослідницький рівні. Автор зазначає, що у творчо працюючих вчителів всі три рівні взаємопов'язані і фактично поєднані, але домінування того чи іншого аспекту зумовлює рівень прояву педагогічної творчості вчителя. Так, учитель-майстер характеризується вільним володінням професійної технології, творчим підходом до справи і досягає високих результатів у навчанні та вихованні. Вчитель-новатор має якості майстра, але, крім того, вносить у роботу нові форми, методи і засоби, що підвищують ефективність навчально-виховного процесу. Такому вчителю властиві оригінальність стилю діяльності, раціоналізаторство, прогресивні новації. Вчителя-дослідника характеризують не лише майстерність і новаторський підхід до справи, але й цілеспрямована науково-дослідницька діяльність, створення нових систем побудови навчально-виховного процесу [3].

С.О. Сисоева вводить чотири рівні творчої педагогічної діяльності вчителя: 1) репродуктивний рівень характеризується тим, що вчитель, працюючи на основі вироблених до нього методик, рекомендацій, досвіду вибирає ті, які найбільше відповідають конкретним умовам його праці та індивідуально-психологічним особливостям учнів; 2) раціоналізаторський рівень характеризується тим, що вчитель на основі аналізу свого досвіду, конкретних умов своєї педагогічної діяльності вносить корективи у свою роботу, вдосконалює, модернізує деякі елементи існуючих рекомендацій, методик, досвіду відповідно до нових завдань, які виникають у конкретних умовах; 3) конструкторський рівень характеризує діяльність вчителя тоді, коли на основі власного досвіду, самоаналізу своєї діяльності й знань психолого-педагогічних особливостей кожного учня та учнівського колективу в цілому, вчитель, використовуючи існуючі методики, рекомендації, передовий досвід, конструює власні варіанти вирішення педагогічних проблем, прагнучи до найбільш оптимального їх розв'язання; 4) новаторський рівень характеризується тим, що вчитель підходить до вирішення педагогічних проблем на принципово нових засадах, які відрізняються новизною, оригінальністю та високою результативністю.

Для дослідження взаємозв'язку рівня розвитку творчості вчителя біології та творчого розвитку школярів у процесі вивчення біологічних курсів було організовано та проведено психолого-педагогічне експериментальне дослідження.

Підготовка до проведення експерименту передбачала:

1. Вибір технологічно компетентних учителів, діяльність яких відповідає інноваційним вимогам. В основі відбору лежав аналіз згідно з діагностичною картою інноваційної діяльності

вчителя (за В. Малихіною). Це дало змогу виділити 116 учителів біологічних дисциплін, чий рівень діяльності відповідав даним показникам.

2. Вибір учителів, що володіють здатністю до творчості. Спостереження показали, що кожен з вибраних технологічно компетентних учителів володіє схильністю до професійної творчості. Оскільки кожен учитель озброєний різнобічно апробованим, науково обґрунтованим досвідом розв’язання творчих завдань.

3. Аналіз структури діяльності вчителів, що повинна включати: орієнтовно-прогностичну, конструктивно-проектувальну, організаційну, аналітично-оціночну, дослідницько-творчу (за дослідженнями В. Ягупова). У 116 учителів біологічних дисциплін, що володіють технологічною компетентністю та схильністю до творчості, структура діяльності включає всі вище перелічені компоненти.

4. Ознайомлення вчителів біологічних дисциплін з особливостями впровадження системи “Дидактосервіс” у навчальний процес.

5. Анкетування вчителів Полтавщини для аналізу розумових операцій, які вони беруть за основу в процесі вивчення дисциплін природничого циклу.

6. Вибір загальноосвітніх навчальних закладів для перевірки взаємозв’язку рівня розвитку творчості вчителя біології та творчого розвитку школярів у процесі вивчення біологічних курсів.

7. Анкетування вчителів Полтавщини з питань доцільності застосування дидактичних пакетів для творчого розвитку школярів, з’ясування їх думки щодо взаємозв’язку розвитку творчості учнів та вчителя при вивченні біологічних дисциплін.

8. Анкетування старшокласників для дослідження їх думки щодо взаємозв’язку розвитку творчості учнів та вчителя при вивченні біологічних дисциплін.

Дослідницько-експериментальна робота проводилась на базі шкіл м. Полтави: Полтавської загальноосвітньої школи I-III ступенів №7 імені Т.Г. Шевченка, Полтавської гімназії №30, приватної школи „Чарівний світ”; Полтавської області: Новооріхівської загальноосвітньої школи I-III ступенів імені О.Г. Лелеченка; Харківської області: Лигівської загальноосвітньої школи I-III ступенів.

Вимоги, що висувалися при виборі школи:

1. Відповідна технологічна компетентність учителів-предметників.

2. Достатньо високий рівень творчої діяльності вчителів.

3. Здійснення вчителями організаційно-прогностичної, конструктивно-проектувальної, організаційної, аналітично-оціночної, дослідницько-творчої діяльності.

В експериментальних школах з учителями була проведена підготовча робота у формі консультацій і семінарів такого змісту:

1. Роз’яснення змісту, структури, взаємозв’язку розвитку творчості вчителів та старшокласників.

2. Ознайомлення із системою творчого розвитку старшокласників “Дидактосервіс”.

Результати аналізу розумових операцій, які беруть за основу творчого розвитку школярів учителі Полтавщини, що викладають біологічні дисципліни (116 осіб), представлено на рис. 1.

Мислительні операції „порівняння”, „вміння робити висновки”, „синтез” використовуються постійно (відповідно 100%, 83%, 72%), тоді як аналіз (42%) систематизація (25%), абстрагування (67%), індукція (67%), дедукція (58%) належно не реалізовані в навчальній діяльності педагогів. Будь-яке розв’язання проблеми потребує аналізу і синтезу в їх різноманітних зв’язках, тому синтез не можливий без аналізу й навпаки. Формування мисленнєвої операції „вміння робити висновки” пов’язано з індукцією (умовиводи від часткового до загального) та дедукцією (умовиводи від

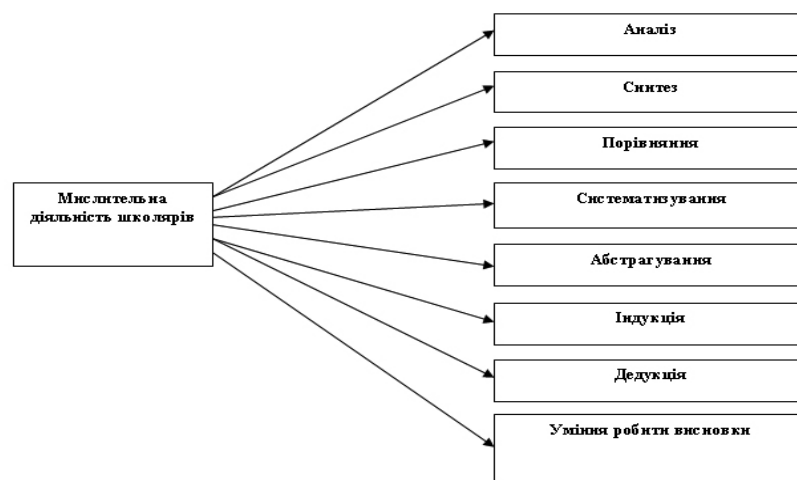


Рис. 1. Розумові операції, що є основою творчого розвитку школярів

загального до часткового).

Індукція перевіряється дедукцією, а остання в більшості випадків опирається на індуктивні висновки.

Щоб зрозуміти об'єкт, потрібно виділяти його частини, елементи, властивості, об'єднувати їх, співвідносити, розкривати зв'язки даного об'єкта з іншими. Розуміння є пізнанням нового, невідомого за допомогою давнього, відомого.

Формування вищерозглянутих мислительних операцій забезпечує система "Дидактосервіс", розрахована на учнів 7-11 класів загальноосвітньої школи. Вона створює психолого-педагогічні умови, що забезпечують формування різнобічно розвинутої особистості, яка здатна об'єктивно, самостійно оцінювати ситуацію, глибоко осмислювати різноманітні питання, висловлювати оригінальні ідеї.

Анкетування проводилося серед студентів III-V курсів заочного та стаціонарного відділення природничого факультету ПНПУ імені В.Г. Короленка (348 респондентів). Орієнтувались на студентів, що неодноразово проходили практику в школах (стаціонарне відділення) й студентів, які навчаються за індивідуальним графіком і викладають природничі дисципліни у загальноосвітніх школах. Результати дослідження представлено на рисунку 2.

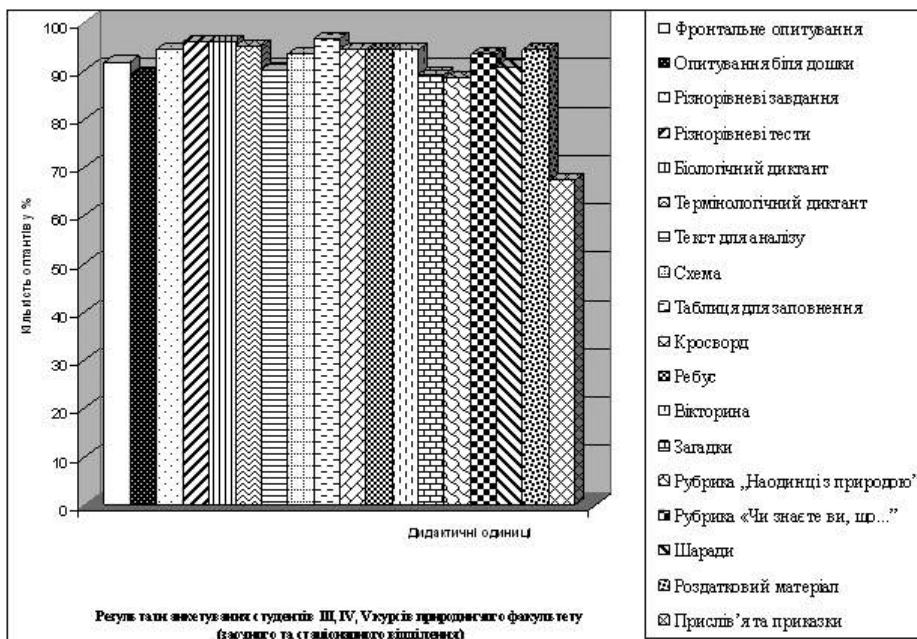


Рис. 2. Результати анкетування студентів III, IV, V курсів природничого факультету ПНПУ імені В.Г. Короленка

Дані рис. 2. свідчать, що студенти III-V курсів природничого факультету ПНПУ імені В.Г. Короленка позитивно ставляться до використання всіх складових дидактичних пакетів для забезпечення творчого розвитку школярів так і розвитку творчості вчителя. Жодна дидактична одиниця, за результатами анкетування, не отримала негативної оцінки студентів. 95 % респондентів зазначили про високий рівень змісту складових дидактичних пакетів: фронтального опитування, термінологічного диктанту, тексту для аналізу, різнорівневих тестів, різнорівневих завдань для самостійної роботи, схем, таблиць для заповнення, шарад, вікторин й ін. Студенти вважають, що саме ці завдання зумовлюють основні мислительні операції, створюють умови для розвитку уяви (фантазії), інтуїції, забезпечують формування загальнобіологічних понять, розуміння єдиної природничонаукової картини світу. Проанкетовані відзначили доцільність використання при вивченні біологічних дисциплін рубрик "Чи знаєте ви, що...", "Наодинці з природою", які спонукають учнів до вивчення процесів та явищ, що відбуваються у живій та неживій природі. Певні сумніви виникли щодо доцільності використання прислів'їв і приказок: 65% студентів мають позитивне ставлення, 35% – таку дидактичну одиницю вважають неефективною.

На рис. 3. зображено загальні показники ставлення вчителів природничих дисциплін та студентів природничого факультету ПНПУ імені В.Г. Короленка до доцільності застосування дидактичних пакетів для творчого розвитку старшокласників.

Дані рис. 3. вказують, що серед учителів біологічних дисциплін Полтавщини (116 респондентів), учнів старшої школи (120 респондентів) та студентів III-V курсів природничого факультету ПДПУ імені В.Г. Короленка (348 респондентів). 96,2% вважають найбільш ефективними дидактичними одиницями різноманітні тести й таблиці для заповнення. 72,72% респондентів не сумніваються у доцільності при вивченні природничих дисциплін прислів'їв і приказок.

Більшість респондентів (від 72,72% до 96,2% відповідно до сприйняття доцільності різних дидактичних одиниць) позитивно ставляться до застосування всіх складових дидактичних пакетів (фронтального опитування, опитування біля дошки, термінологічного диктанту, біологічного диктанту, тексту для аналізу, різноманітних тестів, різноманітних завдань для самостійної

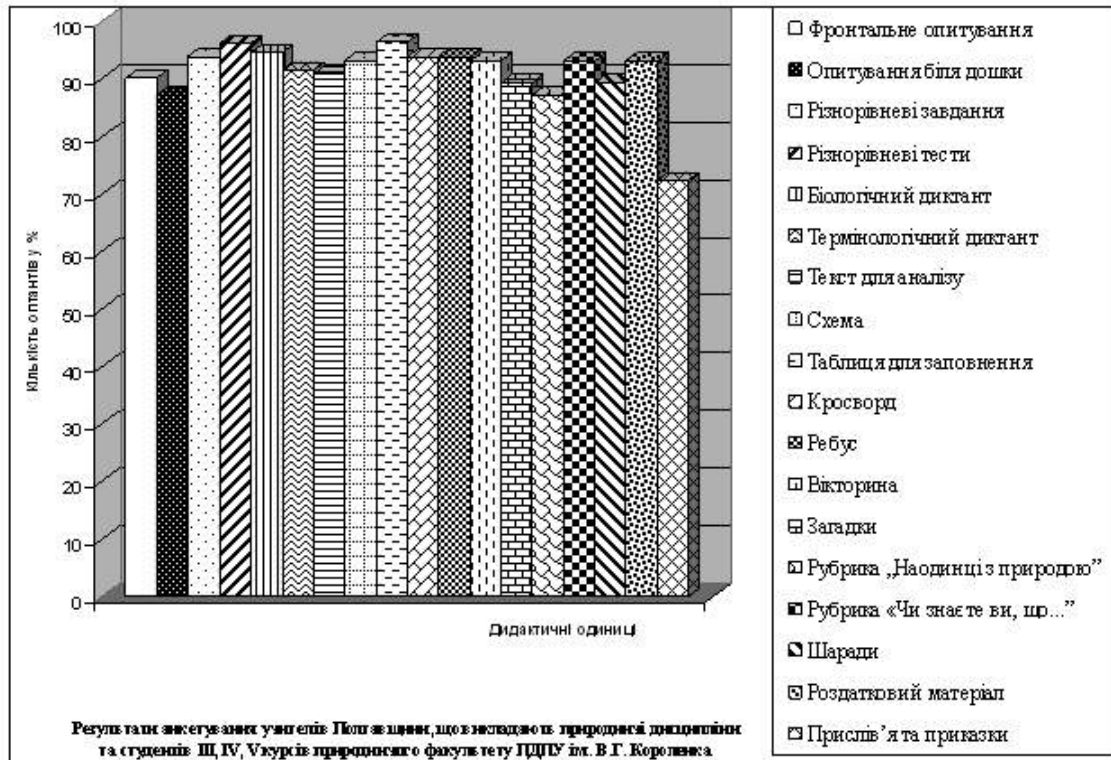


Рис. 3. Результати анкетування вчителів біології, учнів старшої школи Полтавщини, та студентів III, IV, V курсів природничого факультету ПДПУ імені В.Г. Короленка

роботи, схем, кросвордів, таблиць для заповнення, шарад, вікторин тощо) для забезпечення творчого розвитку старшокласників у процесі вивчення дисциплін природничого циклу. Вчителі, студенти та учні вважають, що перелічені вище дидактичні одиниці повною мірою забезпечують формування й розвиток творчості школярів, створюють умови для формування різноманітних глибоких, міцних системних знань, природничонаукового мислення, екологічного світогляду, зацікавленості предметом, наполегливості під час виконання творчих завдань; здійснюють максимальну стимуляцію самостійної діяльності школярів, розвиток творчого потенціалу, стійких творчих інтересів, цілеспрямованості творчих пошуків.

Системний підхід до творчого розвитку старшокласників забезпечує глибоке осмислення сутності природи, усвідомлення учнями її цілісності, існування природних взаємозв'язків. Урахування змістового аспекту навчального матеріалу й методів дослідження конкретної природничої науки – один із критеріїв добору способів та прийомів навчання. Актуальним є застосування тих методів, що сприяють розвитку самостійності мислення. Адже одне із завдань середньої загальноосвітньої школи – вчити учнів самостійно вчитись і творчо мислити, а навчити цьому може лише по-справжньому творча особистість.

Таким чином, у процесі вивчення предметів біологічного циклу загальноосвітньої школи доцільно використовувати систему дидактичних пакетів, що ґрунтується на таких базових ідеях та підходах: мотивація навчання; індивідуалізація та диференціація навчання; креативність; активність у навчанні; різноманітність та варіативність змісту завдань, форм і методів навчання; модульне навчання; наступність.

## Література:

1. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. // Освіта України. – 2001. – № 29. – С. 4–6.
2. Поташник М. М. Педагогическое творчество : проблемы развития и опыт : пособ. для учителя / М. М. Поташник. – К. : Рад. шк., 1988. – 187 с.
3. Яланська С. П. Психолого-педагогічні засади розвитку творчості майбутнього вчителя біології / С. П. Яланська // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України. – Київ: ГНОСІЛ, 2009. – Т.11, част. 6 – С. 481-490.

Надійшла до редакції 24.03.2010